

# Literaturyzmy frazeologiczne w polskiej frazeologii<sup>1</sup>

## Phraseologische Literaturismen in der polnischen Phraseologie

Der Beitrag widmet sich der Analyse und Bewertung der Monografie „Literatura źródłem związków frazeologicznych. Słownik“ (Katowice 2024) von Agnieszka Piela, die sich mit der polnischen Phraseologie literarischen Ursprungs auseinandersetzt. Ausgangspunkt der Überlegungen bildet die Annahme, dass der phraseologische Bestand einer Sprache nicht nur ein linguistisches, sondern zugleich ein kulturgeschichtliches Archiv darstellt, in dem sich kollektive Erfahrungen, Wertvorstellungen und Formen der Konzeptualisierung der Welt widerspiegeln. In diesem Kontext wird Literatur als eine zentrale, jedoch bislang nicht systematisch genug erforschte Quelle phraseologischer Motivation betrachtet. Der Beitrag rekonstruiert die theoretischen Grundlagen der Autorin, insbesondere ihr Verständnis von Motivation im phraseologischen Bereich sowie ihre Auffassung literarischer Texte als Ausgangspunkt für die Herausbildung stabilerer Wortverbindungen. Ein besonderes Augenmerk gilt dem von Piela vorgeschlagenen Terminus *Literaturyzm*, der als Bezeichnung für sprachliche Einheiten literarischer Provenienz eingeführt wird. Die Autorin definiert diesen Begriff als „Einheit der Sprache, die aus literarischen Texten hervorgegangen ist“ und differenziert zwischen lexikalischen Literaturismen (z. B. Eponyme) und phraseologischen Literaturismen, d. h. mehrgliedrigen Wortverbindungen, die aus einem literarischen Werk stammen oder auf dessen Inhalt verweisen und außerhalb ihres ursprünglichen Kontextes in stabilerer formaler und semantischer Gestalt funktionieren. Darüber hinaus werden die von Piela vorgeschlagenen Klassifikationskriterien dargestellt: die formale Typologie (Ausdrücke, Wendungen, Sätze), die Reichweite (international verbreitete vs. nationale Einheiten) sowie der Grad der phraseologischen Festigkeit (starker vs. schwacher Status). Ein weiterer Schwerpunkt liegt auf der Struktur des Wörterbuchteils, der 142 Einheiten umfasst und jeweils Definitionen, Varianten, Belegkontexte, lexikographische Nachweise sowie autorenspezifische etymologisch-kulturhistorische Kommentare enthält. Abschließend wird hervorgehoben, dass die Monografie sowohl einen terminologischen Ordnungsversuch als auch einen lexikographischen Beitrag zur Erforschung literarisch motivierter Phraseologismen darstellt. Sie verbindet theoretische Reflexion mit praktischer Dokumentation und eröffnet Perspektiven für weiterführende Untersuchungen zur Rolle literarischer Texte in der Entwicklung des polnischen phraseologischen Bestandes.

**Schlüsselwörter:** Literatur, polnische Phraseologie, Literaturismen, Phraseologismen

## Phraseological Units Originating from Literature in Polish Phraseology

The article presents an analysis and evaluation of Agnieszka Piela's monograph "Literatura źródłem związków frazeologicznych. Słownik" (Katowice 2024), which explores literary sources of Polish phraseology. The study is grounded in the assumption that the phraseological inventory of a language functions not only as a linguistic system but also as a cultural archive reflecting collective experiences, value systems,

---

<sup>1</sup> Por. PIELA, Agnieszka. *Literatura źródłem związków frazeologicznych. Słownik*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: Katowice 2024, 248 stron. Print.

and modes of conceptualizing reality. Within this framework, literature is approached as a significant – yet insufficiently systematized – source of phraseological motivation. The paper outlines the theoretical foundations of Piela's work, particularly her understanding of motivation in phraseology and her view of literary texts as origins of stabilized multiword expressions that enter general use of language. Special attention is given to the terminological proposal introduced by the author, namely the concept of *literaturyzm* [‘literarism’], defined as a linguistic unit derived from literary texts. Piela distinguishes between lexical literarisms (e.g., eponyms) and phraseological literarisms, understood as multiword expressions that originate directly from literary works or allude to their content while functioning outside their original context in a stabilized formal and semantic shape. The article further discusses the classification criteria proposed in the monograph. These include formal typology (expressions, verbal phrases, and sentential units), range of distribution (international vs. national units), and a degree of phraseological status (strong vs. weak stabilization). Attention is also paid to the structure and functionality of the dictionary section, which contains 142 entries arranged alphabetically. Each entry comprises a definition, variant forms, illustrative contexts, lexicographical attestations, and an authorial commentary providing etymological and cultural-historical background. In conclusion, the monograph is presented as both a terminological systematization and a lexicographical contribution to the study of literary-motivated phraseological units in Polish. By combining theoretical reflection with detailed documentation, the work offers a coherent methodological framework and opens new perspectives for further research on the interaction between literary texts and the development of phraseology in general use of language.

**Keywords:** literature, Polish phraseology, literarisms, phraseological units

**Author:** Joanna Szczęk, University of Wrocław, Pl. Nankiera 15 B, 50-140 Wrocław, Poland, e-mail: joanna.szczek@uwr.edu.pl

**Received:** 17.2.2026

**Accepted:** 16.4.2026

## 1. Uwagi wstępne

Zasób frazeologiczny danego języka pełni funkcję dokumentującą działalność kulturową człowieka. Dotyczy to wszystkich sfer aktywności ludzkiej oraz jej wytworów – zarówno materialnych, jak i duchowych. Jak zauważa Pajdzińska (2001: 17 n.): „We frazeologii odbijają się sposoby konceptualizacji elementów świata [...] u podstaw wielu frazeologizmów odnajdujemy przedpojęciowe schematy wyobrazeniowe”. Potwierdzają to również wcześniejsze spostrzeżenia Szobera (1937: 93), który pisał: „We frazeologii każdego języka odbija się życie narodu, który się tym językiem posługuje, jego kultura materialna i duchowa”.

Rekonstrukcja wskazanych zjawisk możliwa jest poprzez analizę motywacji związków frazeologicznych. Pajdzińska (1982: 86) podkreśla bowiem: „W wielu przypadkach motywacji znaczenia związków frazeologicznych na próżno szukałoby się w znaczeniach leksykalnych wyrazów-komponentów. Związki te całkowicie wyrastają z pewnej określonej w danym społeczeństwie praktyki wykorzystania odpowiedniej rzeczy, są wyrazem kulturowych wyobrażeń i tradycji”. Motywacja ta rozumiana jest jako próba wskazania przyczyn i uwarunkowań danego sposobu nazywania, co oddaje definicja Conrada (1985: 110): „bei der Motiviertheit geht es darum, Ursachen, Gründe, Anlässe dafür zu nennen, weshalb etwas auf bestimmte Weise bezeichnet wird”.

Próby rekonstrukcji motywacji frazeologicznej oraz odpowiedzi na pytanie, dlaczego dana jednostka językowa przyjmuje określone znaczenie, prowadzą często

do historycznej analizy źródeł jej powstania. Jak wskazują Borchardt/Wustmann/Schoppe (1955: Vorwort): „Die Erforschung der sprichwörtlichen Redensarten ist eins der reizvollsten Gebiete der deutschen Wortkunde, denn sie bringt wertvolle Aufschlüsse in volkskundlicher und kulturgeschichtlicher Hinsicht. Aber sie gibt dem deutschen Forscher auch zahlreiche Rätsel auf [...]”. Badania nad frazeologią mają zatem charakter nie tylko językoznawczy, lecz także kulturoznawczy i historyczny – odsłaniają bowiem utrwalone w języku ślady dawnych praktyk, wierzeń, tekstów i sposobów myślenia.

Taką właśnie etymologiczną podróż do źródeł motywacji frazeologicznej proponuje Agnieszka Piela w słowniku „Literatura źródłem związków frazeologicznych”. Słownik ukazał się w 2024 r. nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego. Opracowanie to zostało poświęcone – jak wskazuje autorka – „[...] utrwalonym konstrukcjom słownym przechodzącym do języka ogólnego z szeroko pojętej twórczości pisarskiej” (s. 9). Publikacja wpisuje się w nurt badań nad etymologią i motywacją frazeologiczną, koncentrując się na jednym z istotnych, choć nie zawsze systematycznie opracowywanych źródeł frazeologii, jakim jest literatura.

Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie ww. publikacji w kontekście badań nad motywacją i genezą związków frazeologicznych oraz wskazanie stopnia wpływu twórczości literackiej na ewolucję zasobu frazeologicznego języka polskiego. W konsekwencji, jak podaje autorka, chodzi o „przybliżenie znaczeń i etymologii wycinka polskiej frazeologii, który stanowią jednostki języka wywodzące się z rozmaitych tekstów literackich” (s. 15).

## 2. Twórczość literacka jako źródło frazeologii

Literatura stanowi jedno z głównych źródeł motywacji związków frazeologicznych. Jak słusznie podkreśla autorka, chodzi tu nie tylko o jednostki wywodzące się z utworów powstałych w starożytności, lecz także o konstrukcje ukształtowane w epoce nowożytnej oraz takie, które powstają współcześnie (s. 12 i n.). Oznacza to, że literatura nieustannie oddziałuje na zasób frazeologiczny języka, dostarczając nowych obrazów i sformułowań, które mogą ulec utrwaleniu w komunikacji ogólnej.

Utrwalone w tekstach literackich obrazy, metafory, sformułowania czy repliki bohaterów nierzadko przekraczają granice konkretnego dzieła. Proces ten sprzyja stabilizacji formalnej i znaczeniowej określonych konstrukcji, które z czasem funkcjonują jako względnie stałe połączenia wyrazowe. Częste cytowanie, parafrazowanie oraz aluzyjne przywoływanie fragmentów dzieł literackich prowadzi do ich leksykalizacji, a w konsekwencji do utrwalenia jako jednostek frazeologicznych.

Frazeologizmy o proveniencji literackiej różnią się od jednostek wywodzących się z praktyk codziennych czy realiów materialnych przede wszystkim charakterem swojej motywacji. Ich geneza zakorzeniona jest w konkretnym tekście kultury, co sprawia, że pełne zrozumienie znaczenia danej jednostki często wymaga odwołania się

do pierwotnego kontekstu – fabuły, postaci literackiej lub sytuacji przedstawionej w utworze.

Analiza twórczości literackiej jako źródła związków frazeologicznych wymaga zatem połączenia perspektywy językoznawczej i literaturoznawczej. Niezbędne jest ustalenie genezy danej jednostki, prześledzenie jej drogi upowszechnienia oraz określenie zakresu przekształceń semantycznych, jakie zaszły w toku jej funkcjonowania w języku ogólnym. Badania tego typu pozwalają nie tylko na rekonstrukcję motywacji frazeologicznej, lecz także na ukazanie mechanizmów przenikania treści literackich do codziennej komunikacji oraz ich utrwalania w świadomości zbiorowej.

Szczególne miejsce w refleksji nad etymologią i motywacją frazeologiczną zajmuje literatura starożytna, często postrzegana jako jedno z fundamentów kultury europejskiej. To właśnie z niej wywodzi się wiele jednostek językowych, które – poprzez wielowiekową transmisję kulturową – weszły do zasobu współczesnych języków europejskich, w tym języka polskiego.

W badaniach frazeologicznych jednostki o proveniencji literackiej klasyfikowane są zazwyczaj w obrębie tzw. skrzydlatych słów<sup>2</sup>. Termin ten obejmuje sentencje, maksymy, aforyzmy, weleryzmy oraz cytaty. Jak wskazywał Büchmann (1864), są to „literarisch belegbare, allgemein geläufige Redensarten”, a więc wyrażenia mające udokumentowane źródło literackie i zarazem powszechnie znane. Do tej kategorii zalicza się nie tylko dosłowne cytaty z dzieł literackich, lecz także nazwiska pisarzy, tytuły utworów, określenia gatunków literackich czy charakterystyczne cechy stylu, które uległy utrwaleniu w języku (por. Szczęk 2010: 303 nn.).

Choć w badaniach nad frazeologią polską można wskazać opracowania poświęcone skrzydlatym słowom – zarówno o charakterze teoretycznym, jak i leksykograficznym – należy zgodzić się z tezą autorki, że „[j]est to bez wątpienia jedna z mniej zbadanych warstw polskiego zasobu frazeologicznego” (s. 15). Zagadnienie literackich źródeł frazeologii wciąż wymaga pogłębionych analiz, zwłaszcza w zakresie systematycznego opisu motywacji oraz mechanizmów przechodzenia jednostek z tekstu artystycznego do języka ogólnego.

### 3. Literaturyzm frazeologiczny

Autorka zwraca uwagę na wyraźną lukę terminologiczną w badaniach frazeologicznych – brak pojęcia, które w sposób jednoznaczny pozwalałoby określać frazeologizmy o proveniencji literackiej (s. 16). Dotychczasowe opracowania posługiwały się różnymi określeniami opisowymi, jednak nie wykształcił się termin systemowy, analogiczny do funkcjonujących już w językoznawstwie nazw takich jak biblizm czy mitologizm.

---

<sup>2</sup> Określenie użyte przez Homera w „Illiadzie”, termin wprowadzony przez Büchmanna w 1864 r. jako tytuł niemieckiego zbioru tego typu jednostek językowych, niem. ‚geflügelte Worte‘.

W celu wyraźnego wyodrębnienia omawianej grupy jednostek autorka proponuje termin **literaturyzm**, który słowotwórczo wpisuje się w utrwalony model nazewnictwa i wskazuje na źródło motywacji danej jednostki. Definicję tego pojęcia formułuje następująco: „jednostka języka wywodząca się z tekstów literackich [...]” (s. 17). Tak szerokie ujęcie pozwala objąć nim zarówno jednostki o charakterze leksykalnym, jak i frazeologicznym. Autorka wyróżnia bowiem dwa podstawowe typy literaturyzmów. Po pierwsze, są to pojedyncze leksemy – często o charakterze eponimów – które nie spełniają formalnego kryterium związku frazeologicznego, lecz swoją genezę zawdzięczają konkretnemu dziełu literackiemu. Po drugie, wyodrębnia literaturyzmy frazeologiczne, a więc jednostki wielowyrazowe. Te ostatnie definiuje jako „związ[ki] wyrazow[e] wyrastając[e] bezpośrednio z dzieła literackiego (najczęściej o charakterze artystycznym) lub nawiązujący do jego treści, funkcjonując[e] poza swoim źródłem w utrwalonej postaci formalnej i semantyce” (s. 19). Kluczowe w tej definicji jest podkreślenie dwóch elementów: bezpośredniego związku z tekstem literackim oraz stabilizacji formalno-znaczeniowej poza kontekstem źródłowym. Jednostka taka przestaje być wyłącznie cytatem, a zaczyna funkcjonować jako element systemu języka ogólnego. Na potrzeby omawianej publikacji autorka włącza do analizowanego zbioru także konstrukcje słowne luźniej powiązane z literaturą, co świadczy o szerokim, funkcjonalnym rozumieniu omawianej kategorii.

W oparciu o literaturę przedmiotu Pielą proponuje wieloaspektową klasyfikację literaturyzmów frazeologicznych, uwzględniając różne kryteria opisu. Pierwszym z nich jest kryterium formalne, zaczerpnięte z tradycji badawczej Skorupki (1969) oraz Bąby (1974). W jego ramach autorka wyróżnia wyrażenia, zwroty i frazy, wpisując literaturyzmy w utrwaloną typologię jednostek frazeologicznych. Takie rozwiązanie pozwala zachować spójność metodologiczną z wcześniejszymi badaniami i jednoznacznie określić status gramatyczny poszczególnych konstrukcji.

Drugim kryterium jest zasięg występowania jednostki. Autorka wskazuje tu na frazeologizmy o ekstensji ponadnarodowej – określane jako internacjonalizmy frazeologiczne lub europeizmy – oraz na jednostki o charakterze narodowym. W obrębie tej drugiej grupy wyodrębnia szczególną podkategorię: związki frazeologiczne wywodzące się z literatury obcojęzycznej, które jednak „powstały jako wynik kreatywności przekładowej tłumaczy” (s. 20). W tym kontekście, za Chlebdą (2005: 118 n.), autorka rozróżnia tzw. autora faktycznego i autora właściwego, co pozwala precyzyjniej uchwycić relacje między tekstem oryginalnym a jego funkcjonowaniem w kulturze docelowej.

Trzecim sposobem klasyfikowania literaturyzmów frazeologicznych jest podział na jednostki o mocnym i słabym statusie frazeologicznym. Kryterium to odnosi się do stopnia ich utrwalenia, stabilności formalnej oraz zakresu autonomizacji względem tekstu źródłowego. Tym samym autorka uwzględnia dynamiczny charakter frazeologii – fakt, że nie wszystkie konstrukcje o literackiej genezie osiągają jednakowy poziom systemowej integracji z językiem ogólnym.

Przedstawiona propozycja terminologiczna i klasyfikacyjna porządkuje obszar dotychczas opisywany w sposób rozproszony i niejednolity. Wprowadzenie pojęcia literaturyzmu oraz jego wewnętrzne zróżnicowanie stanowi próbę systematyzacji jednostek o literackiej genezie i wpisania ich w szerszy kontekst badań frazeologicznych.

#### 4. Budowa słownika i jego funkcjonalność

Część słownikowa zawiera 142 jednostki frazeologiczne w porządku alfabetycznym według zasady „słowo po słowie”. Autorka zawarła w opracowaniu również formy oboczne, które zamieszcza w obrębie danego hasła.

Artykuł hasłowy obejmuje każdorazowo:

- definicję;
- formy wariantywne (jeśli występują);
- konteksty ilustracyjne, które pokazują przykłady użycia prezentowanych jednostek;
- poświadczenia połączeń w wybranych źródłach leksykograficznych;
- komentarz odautorski, który zawiera szersze informacje dot. etymologii i motywacji danego związku frazeologicznego, zwłaszcza o charakterze faktograficznym i kulturowym;
- odsyłacz.

Tak zaprojektowane hasło pozwala na prezentację kompletnych informacji dla danego związku frazeologicznego. To swoiste kompendia wiedzy historyczno-kulturowej w odniesieniu do poszczególnych związków frazeologicznych, co świadczy o staranności metodycznej autorki. Cennym uzupełnieniem jest indeks haseł słownikowych, który umożliwia szybką nawigację. Pracę zamyka obszerna bibliografia.

#### 5. Podsumowanie

Publikacja Agnieszki Pieli stanowi konsekwentnie zaprojektowane opracowanie wpisujące się w nurt badań nad motywacją i etymologią frazeologiczną. Autorka wychodzi z założenia, że frazeologia jest nośnikiem treści kulturowych, a jej analiza pozwala rekonstruować utrwalone w języku sposoby konceptualizacji świata. Na tym tle literatura zostaje ukazana jako jedno z istotnych i wciąż niedostatecznie opracowanych źródeł polskiego zasobu frazeologicznego.

Szczególną wartością książki jest propozycja terminologiczna – wprowadzenie pojęcia **literaturyzmu** – oraz jego precyzyjne osadzenie w istniejących klasyfikacjach frazeologicznych. Autorka nie ogranicza się do wskazania genezy jednostek, lecz podejmuje próbę ich systematyzacji według kryteriów formalnych, zasięgowych i stopnia utrwalenia. Takie ujęcie pozwala uporządkować materiał i nadać mu spójne ramy metodologiczne.

Na uwagę zasługuje także konstrukcja części słownikowej, obejmującej 142 jednostki uporządkowane alfabetycznie według zasady „słowo po słowie“. Każdy artykuł hasłowy zawiera definicję, ewentualne warianty, konteksty ilustracyjne, poświadczenia leksykograficzne, komentarz autorski dotyczący etymologii i motywacji (często o charakterze faktograficznym i kulturowym) oraz odsyłacze. Tak zaprojektowane hasła mają charakter kompendialny i umożliwiają wieloaspektowe spojrzenie na daną jednostkę. Uzupełnieniem całości jest indeks, który podnosi funkcjonalność słownika i ułatwia korzystanie z niego.

Publikacja w sposób spójny realizuje założenie ukazania literatury jako źródła motywacji frazeologicznej, a wprowadzenie pojęcia literaryzmu porządkuje obszar dotąd opisywany w sposób rozproszony. Przejrzysty układ alfabetyczny oraz indeks haseł ułatwiają korzystanie ze słownika zarówno badaczom, jak i innym zainteresowanym odbiorcom. Choć 142 jednostki stanowią znaczący zbiór, opracowanie siłą rzeczy obejmuje jedynie wycinek zasobu, co otwiera pole do dalszych badań i uzupełnień.

Omawiana publikacja stanowi wartościowy wkład w badania nad literackimi źródłami frazeologii polskiej. Łączy refleksję teoretyczną z opracowaniem leksykograficznym, porządkuje terminologię i proponuje spójną metodologię opisu. Publikacja może stać się punktem odniesienia dla dalszych analiz nad motywacją frazeologiczną oraz nad mechanizmami przenikania treści literackich do języka ogólnego.

### Wykaz literatury

- BĄBA, Stanisław. „W sprawie klasyfikacji jednostek frazeologicznych“. *Prace Filologiczne* 25 (1974): 377–385. Print.
- BORCHARDT, Wilhelm, Gustav WUSTMANN i Georg SCHOPPE. *Die sprichwörtlichen Redensarten im deutschen Volksmund nach Sinn und Ursprung erläutert*. Leipzig: Brockhaus, 1955. Print.
- BÜCHMANN, Georg. *Geflügelte Worte*. Berlin: Haude & Spener, 1864. Print.
- CHLEBDA, Wojciech. *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2005. Print.
- PAJDZIŃSKA, Anna. „O znaczeniu związku frazeologicznego (raz jeszcze)“. *Problemy frazeologii europejskiej IV*. Red. Andrzej Maria Lewicki. Lublin: Energiea, 2001, 11–18. Print.
- PAJDZIŃSKA, Anna. „Elementy motywujące znaczenie w składzie związków frazeologicznych“. *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej I*. Red. Mieczysław Basaj i Danuta Rytel. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1982. Print.
- PIELA, Agnieszka. *Literatura źródłem związków frazeologicznych. Słownik*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego: Katowice, 2024. Print.
- SKORUPKA, Stanisław. „Podstawy klasyfikacji jednostek frazeologicznych“. *Prace Filologiczne* 19 (1969): 219–226. Print.
- SZOBER, Stanisław. „Echa Biblii we frazeologii polskiej“. *Na straży języka*. Red. Stanisław SZOBER. Warszawa: Nasza Księgarnia, 1937, 93–96. Print.

**Author's Declaration on the Use of Generative Artificial Intelligence (GenAI) Tools**

During the preparation of this work the author used [DeepL] in order to generate of english abstract. After using this tool/service, the author reviewed and edited the content as needed and takes full responsibility for the content of the publication.

**ZITIERNACHWEIS:**

SZCZĘK, Joanna. „Literaturyzmy frazeologiczne w polskiej frazeologii“, *Linguistische Treffen in Wrocław* 29, 2026 (1): 569–576. DOI: 10.23817/lingtreff.29-37.